

O'SMIRLIK YOSHINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

University of Business and Sciense
Pedagogika- psixologiya yo'nalishi 5-kurs talabasi
Turakulova Dilafruzxon Dilshodbek qizi

Annotatsiya: O'smirlarni hali to'la katta deb hisoblab bo'lmaydi. Chunki, ularning shaxsiy xususiyatlarida bolalikni kuzatish mumkin. Bu ularning fikrlarida berayotgan baholarida, hayotga va o'z kelajaklari munosabatlarida ko'zga tashlanadi. Ko'pchilik o'smirlar maktabni tugatish vaqtiga kelib ham kasb tanlashga nisbatan ma'suliyatsiz yondoshadilar. Bu davr o'smirning axloqan o'z-o'zini anglashi shuningdek, axloqning yangi bosqichiga o'tishi bilan karakterlanadi. Intelekti yaxshi rivojlangan o'smirlar kattalarni tashvishga solayotgan masala muammolarini tushina oladilar va ularni muhokama eta oladilar. O'smirlar juda ko'p muammoli savollarga javob o'ylaydilar. Ularning diqqatini ko'proq axloqiy masalalar tortadi. Ushbu maqolada o'smirlar yoshining ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'smir, o'quvchi, psixologik xususiyatlar, axloq, struktura

Kirish. Agar kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun axloqiy masalalarni yechish manbai - bu ular uchun o'qituvchilar bo'lsa, o'smirlar bu savollarga javobni ko'proq tengdoshlari davrasida qidiradilar. O'smir yoshdagilar esa savollarga to'g'ri javobni topishda ko'proq kattta kishilar foydalanadigan manbalarga murojaat etadilar. Bunday manbalar asosan real, ko'pqirrali, murakkab insoniy munosabatlar va ilmiy - badiiy, publitsistik adabiyotlar, sanoat asarlari, matbuot, radio, televidenie bo'lib, hisoblanadi.

Bugungi o'smirlarga hayotga nisbatan xushyor, aqliy-amaliy qarash, erkinlik va mustaqillik xos. Ular haqqoniy bo'lish tushunchasiga ham real tarzda yondoshmoqdalar. Masalan, o'tgan yillardek, «haqqoniylik bu hammaga bir xil emas, balki, har kimdan imkoniyatiga qarab va hammaga ishiga yoki inson manfaatlariga qo'shgan hissasiga qarab belgilanadi» deb tushunadilar va talqin etadilar. Maktabni tugallash vaqtiga kelib juda ko'p o'smirlar axloqiy jihatdan shakllangan va ma'lum axloq normalari qat'iylashgan xususiyatlarga ega bo'ladilar. O'smirlarda axloqiy dunyoqarash bilan bir qatorda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy, diniy va boshqa sohalar bo'yicha ma'lum bir qarashlar vujudga keladi. Juda ko'p yillardan beri o'smirlarni yaxshilik va yomonlik, haqiqat va noqonuniylik, axloqiylik va axloqsizlik masalalari tashvishlantirib keladi. Hozirgi davr o'spirinlari har bir narsaga ishonuvchan yoki salbiy munosabat xos bo'lmay, balki, hayotga real, aqliy, amaliy qaraydigan, ko'proq erkin va mustaqil bo'lishga intiluvchi yoshlardir. Asosiy qism O'smirlar ongli ravishda egallangan axloq normalari asosida o'z xatti-harakatlarini

yo'lga solishiga intiladilar. Bu esa, avvalo o'smirning o'zini anglashida o'sishida namoyon bo'ladi.

O'zini anglash murakkab psixologik struktura bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: Birinchidan bolada tashqi olamdagi predmet tasiridan paydo bo'lgan sezgilari o'z tanasi bilan farq qila boshlaganda vujudga keladi. Ikkinchidan o'zining shaxsiy "Men" ligini aktiv faoliyati asosida anglashi. Uchinchidan o'zining psixik xususiyati va hislatlarini anglashi. To'rtinchidan ijtimoiy, axloqiy o'z-o'ziga baho berishning ma'lum sistemasini anglashi. Mana shu elementlarni barchasi bir-biri bilan funksional va genetik bog'lagandir. Lekin bularni hammasi sizga ma'lumki, bir vaqtning o'zida shakllanmaydi. Bolaning «men» ligini anglashi taxminan 3 yoshda paydo bo'ladi, bunda bola shaxsiy olmoshni ishlata boshlaydi. Masalan: men, meniki, mendan va x.o. o'zining psixik sifatlarini anglash va o'z-o'ziga baho berish o'smirlik yoshida, borgan sari ko'proq ahamiyat kasb eta boshlaydi.

O'smirlar har joyda o'zini ko'rsatish xususiyatiga ega bo'lgan vaqtidayoq, o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini kuzata boshlaydilar. Ya'ni o'zlarining tashqi qiyofalariga tanqidiy qaray boshlaydilar: bo'yining pastligi yoki aksinchasi semizlik, xusn yuzdagi xusinbuzarlar yigit va qizlarni bezovtalantiradi, ular iztirob chekadilar. Kech yetiladigan ug'il va qizlar yashirin kechinmalar kechiradilar. Kishining o'z obrazi - bu o'pirinlikning o'zini anglashi ancha muhim komponent bo'lib hisoblanadi. O'smirlikda o'z shaxsiy hislatlariga baho berish kuchayadi. O'smir borgan sari o'z qimmatini, nimalarni qilishga arzishi va nimalarga qodir ekanligini benixoya bilgisi keladi. O'ziga baho berish 2 usulda bo'ladi. 1. Kishi o'zi qo'lga kiritgan yutuqlari natijasi bilan baholaydi. Masalan: Bola qiyin vaziyatda o'zini yuqotmaydi yoki yosh bolani yongindan qutkazdi - "men qo'rqqoq emasman" deydi.

Ma'lum qiyin topshiriqni bajardi. «Men qobiliyatliman»-deydi. Axloqqa oid bunday xatti -harakatlar, o'smirning o'z katoiyiligini sinashi hamdir. 2. Ijtimoiy taqqoslash, yani o'zi haqidagi boshqa ishlarni fikrlarni solishtirishdan iboratdir. Masalan: o'quvchilar tomonidan "mardlik" deb ma'qullangan xatti-harakatni o'qituvchi "qalbaki o'rtoqlik" deb aytadi. Bunda bolalar o'z xatti -harakatlari to'g'sida o'ylab, bosh qotira boshlaydilar. Shaxsiy "men" obrazi, juda murakkabdir. Xatto kattalarning o'zini anglashi qarama qarshiliklardan xoli emas. o'smir larda yanada kuchliroq bo'ladi. Ba'zi o'smirlar o'zini kuzatish uchun kundalik daftarlar tutadi.

Bu holat qizlarda ertaroq va ko'proq uchraydi. Bu holat shunchaki o'sishni bildirib qolmasdan, balki, shaxsda mohiyat jihatidan tubdan boshqacha tarzda o'z shaxsiyatining ma'naviy-ruhiy fazilatlarini, ijtimoiy turmush tarzi maqsad va vazifalarini anglash, ularni oqilona baholash zaruratini aks ettiradi. Undagi o'z -o'zini anglash turmush, yashash, o'qish, mehnat va sport faoliyatlari taqozosi bilan namoyon bo'ladi. O'quv muassasa mikromuhitidagi odatlanmagan vaziyat, shaxslararo munosabatlar va mujmala ko'lamining kengayishi o'ziga xos tipologik aqliy, axloqiy,

irodaviy, hissiy xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob berish tariqasida yondashish o'z-o'zini anglashni jadallashtiradi. O'smir o'quvchilarining o'z-o'zini anglashga aloqador o'ziga xos xususiyatlari mavjud ular, dastavval o'zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklarini aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'smir o'quvchining o'smirlik davridagi boladan o'zgacharoq yana bir xususiyati-bu murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon xissini anglash, o'z qadr-qimmatini e'zozlash, sezish va faxmlashga ko'proq moyilligidir. O'smir o'quvchida o'z-o'zini anglash negizida o'z-o'zini tarbiyalash istagi tug'iladi. Natijada unda o'z-o'zini tarbiyalash vositalarini saralash, ularni kundalik turmushga tadbiq qilib ko'rish vujudga keladi. Lekin o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni o'smir o'quvchisi ruhiyatidagi mavjud nuqsonlarga barham berish, ijobiy hislatlarni shakllantirish bilan kifoyalanib qolmasdan, balki, voyaga yetgan kishilarga xos ko'p qirrali, umumlashgan idealga mos ravishda tarkib toptirishga yo'naltirilgan bo'ladi. O'quvchilar o'zida shaxsning eng qimmatli fazilatlarini, o'quv va mehnat malakalarini ongli, rejali, tartibli, izchil va muntazam ravishda egallab borishga, shaxsning muayyan bir fazilatlarini va hislatlarini hosil qilishga harakat qiladilar; o'z-o'zini tarbiyalash muammolarini, yaxlit ma'naviy-ruhiy qiyofani shakllantirishga intiladilar.

O'smir o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni o'quv muassasa jamoat tashkilotlari, pedagoglar jamoasining tarbiyaviy tasiri doirasida bo'lmog'i shart. Toki o'z-o'zini tarbiyalashning takomillashtirish jamoada munosib o'rin egallashga, ijtimoiy burchni anglash, foydali mehnatga jalb etish ishiga xizmat qilsin. O'z-o'zini tarbiyalash to'g'ri izga solib yuborish uchun uyg'un birlikni tashkil etgan tarbiyaviy chora-tadbirlar majmuasi tarzida tasir o'tkazish jamoa majburiyati, o'zaro yordam va nazorat qilish, o'zaro baholash va tanqid qilish kabilar maqsadga muvofiqdir. Ijtimoiy turmushda uchraydigan ba'zi bir yaramas yurish-turish ko'rinishlariga, illatlariga, sarqitlariga qaqshatkich zarba berish, ularning tasiridan yigit va qizlarning asrash, yot tashviqot mohiyatiga qarshi kurash olib borish pedagoglar jamoasining bosh vazifasidir.

O'smirlarda balog'atga yetganlik tuyg'usi takomillashib borib, o'z-o'zini qaror toptirish, o'z ma'naviy qiyofasini ifodalash tuyg'usiga o'sib o'tadi. Bu narsa ularning aloxida shaxs ekanligini tan olishga intilishida o'z ifodasini topadi. Buning uchun ayrim yoshlar turli modalarga mayl qo'yish, murakkab tasviriy sanoatga, musiqaga, kasb-hunarga, tabiatga maftunkor qiziqishlarini namoyish qilishga harakat qiladilar. O'quv va mehnat jamoalari tasirida matonat, jasurlik, sabr-toqat, kamtarlik, intizomlilik, halollik kabi insoniy fazilatlar takomillashadi, xudbinlik, loqaydlik, munofiqlik, laganbardorlik, dangasalik, qo'rqqoqlik, g'ayirlik singari illatlarning barham topishi tezlashadi. O'smir lar shaxsining shakllanishi jarayonida jamoat tashkilotlarini roli alohida ahamiyat kasb etadi. Ularda faollik, tashabuskorlik,

mustaqillik, qat'iyatlik, mas'uliyatlik, o'z harakatlarini tanqidiy baholash singari fazilatlarini barqaror xususiyat kasb etib boradi. O'smir yigit va qizlarning jamoatchilikda faol ishtirok etishi orqali muayyan tashkilotchilik qobiliyati namoyon buladi. O'zining kimligi, qandayligi, qobiliyatlari, o'zini nimaga hurmat qilishini aniqlashga intiladirlar. Do'st va dushmanlari kimligi, o'z istaklari, o'zini va tevarakatrofni, olamni yaxshi bilishi uchun nima qilish kerakligini anglashga harakat qiladi.

Ma'lumki o'smirlarning hamma savollari anglangan bo'lmaydi. Ba'zan o'smirlar o'zlaridan hech qanoatlanmaydigan, o'z oldilariga haddan tashqari ko'p vazifalar qo'yadigan, lekin uning uddasidan chiqa olmaydigan bo'ladi. Mana bulardan ko'rinib turibdiki, o'smirlar o'z-o'zini analiz qilish teranligi va yuksak talablarni bajarish kerakligini o'zida aks ettira boradi. Bu esa o'smirlarning kelgusi yutuqlari shartlaridan biridir.

O'z-o'zini hurmatlash va uning xususiyatlari quyidagilardan iborat. Demak, yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, shaxsning o'rta o'smirlikdagi eng muhim hislatlaridan biri o'z-o'zini hurmatlash, o'z-o'ziga baho berish hamda o'zini shaxs deb tan olish yoki olmaslik darajasidir. O'smirlar o'zlarida shaxsning muayyan kompleks sifatlarini hosil qilishga intiladilar. O'z-o'zini tarbiyalash masalalarida bir butun ma'naviy psixologik qiyofani shakllantirish masalasi qiziqtiradi. Bunda shaxs ideali va namunaning mavjudligi katta ahamiyatga ega. Masalan: O'g'il bolalar -qahramonlik, yaxshi ota, o'qituvchi, vrach yoki badiiy asar hamda kinofilmdagi obrazlarni o'zlariga ideal deb bilsalar, qizlarimiz mehnatkash ayol, jozibali jamoat arbobi, nazokatli uy bekasi yoki ilmiy xodim va x.k.

O'zaro munosabat va emotsional hayot o'z mavqeini belgilashning murakkab muammolarini o'smirning o'zi hal qila olmaydi. Bu masalani o'smir ning ota-onasi, o'z tengqurlari, o'qituvchilar ishtirokida ularning qo'llab-quvvatlashda xal qila oladi. Hozirgi zamon psixologiyasida shu narsa ko'zga tashlandi. Ko'pchilik o'smirlar bo'sh vaqtlarni bironta joyda o'tqazishni afzal ko'radilar. Ayniqsa shahar bolalari bo'sh vaqtlarini maktab va uydin tashqari joylarda o'tkazishni afzal ko'radilar. Qishloq bolalari bo'sh vaqtlarini madaniy dam olishga qaratadi. Ammo shahar bolalari bo'sh vaqtlarini ko'proq kattalar bilan emas, balki o'z tengqurlari bilan o'tkazishni afzal ko'radilar. Masalan: Ayrim o'smirlar ota-onalari salgina ehtiyojsizlik qiladimi xafa bo'lib, qovog'ini osadilar, yuz o'girib o'tiradilar, gap qaytaradilar. Natijada ota-ona o'rtasiga sovuqchilik tushadi. Munosabatlar bular o'rtasida murakkablashadi. Uydin chiqib ketadilar. Lekin siyosiy qarashlar, dunyoqarashlar, kasb tanlash ancha chuqur muammolarga kelganimizda shuni aytish mumkinki, ota-onalar obro'si odatdagidek bolalarga o'z tengqurlariga nisbatan ko'proq tasir etadi. Guruh - erta o'smirlik bu faqatgina o'zini analiz qilish yoshgina bo'lib qolmay, shu bilan birga eng yosh "jamoat" hamdir. Masalan: Ba'zi o'smirlar sinfda masxarabozlik qilib, bolalarni jig'iga tegadilar. Bunday paytda o'smirlarda o'zing gruppadagi holatiga qanoatsizlik paydo

bo'ladi. Katta yoshdagi bolalar hayoti murakkablasha boradi. Bunda birinchidan uyushgan maktab jamoalari, ikkinchidan maktabdan tashqari jamoalarlar, sport jamiyati klublar, to'garaklar, uchinchidan formal bo'lmagan stixiyali guruh va kompaniyalar. Bular shaxslararo aloqa qilish protsessida vujudga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibragimov X.I., Abdullaeva Sh.A. Pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent: "Fan", 2004. 184-bet.
2. I.A. Karimov. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Tosh.: "Sharq" nashriyoti. 1997, 42-bet.
3. Davletshin M.G. va boshqalar. qobiliyat va uning diagnostikasi. -T.:O'qituvchi, 1997. -134 b.
4. E. G'oziev, G. To'laganova. Pedagogik psixologiya asoslari. O'quv metodik qo'llanma. T.: Universitet, 1997. 80 b.